

Dr. J. A. Glonar:

Beseda o naši kritiki, literaturi in kulturi.

Nostra, non mea res agitur!

Pred nedavnim časom je napisal „S. Medvedšček“ v „Omladini“ (X, 88—92) „Nekaj kritike k slovenski kritiki“ pod značilnim naslovom „Sirota“. Ta „sirota“ je slovenska kritika; toda že samo dejstvo, da piše resen znanstvenik — ki ne imenuje svojega pravega imena — v resnem listu o tej pastorki našega kulturnega truda in ubadanja, je zelo razveseljivo ne samo za naše resne kritike, ampak sploh za vsakogar, ki mu je na srcu naš narodni napredek. Manj razveseljiv je rezultat, do katerega pride pisatelj na koncu svoje preiskave. „Sirota je naša slovstvena kritika. Nikdo je ne goji s spoštovanjem in vestnostjo. Šarlatani jo vodijo po neplodnih puščavah in ne dopustijo, da se napoji iz umetniškega vrelca. Zato pa ne tarnajmo, ako postaja naša lepa literatura vedno bolj in bolj tudi — sirota“. Vzrok za našo kritično revščino, ali vsaj eden najglavnejših je po pisateljevem mnenju ta, ker še nimamo svoje kulture. To se pozna na nizki intelektualni višini naših kritikov in odtod izhaja vsa naša kritična, literarna (in kulturna) revščina.

Da dokaže svojo trditev, podaja pisatelj natančno analizo naših kritikov, ki jih po bolj ali manj značilnih znakih deli v posamezne kategorije. Ne da se mu zanikati pravilnost mnogih potez in znakov, ki jih je našel na naših kritikih. Samo ta sum obhaja človeka, da ga je nekak artističen užitek v stilu zapeljal v to, da je napisal kako podrobnost, ki ne odgovarja popolnoma resnici, ampak je umljiva samo kot nekak stilističen ornament in duhovita arabeska. Poštena jeza in odkrita ogorčenost nad našimi slabimi kritiki, temi nevrednimi hlapci našega kulturnega delovanja, pa ga je zavedla nekoliko predaleč. Tako daleč, da že skoro očita edinim in samim kritikom vso krivdo nad našo kulturno revščino.

Res je: izenačene kulture pri nas ni, ni niti izenačenega značaja naših posameznih slojev, kaj še le celote; res je, da nam pred vsem manjka tradicija, ki si jo šele z muko ustvarjamo. Seveda je pri tem treba najprej pomisliti, da je pri nas več tradicije, ko se je zavedamo. Zavedati se je ne moremo, ker jo še premalo poznamo. Kratkoterminalno negirati vsako tradicijo pa je ravnotako nesmiselno, kakor nam odrekati zgodovino. Mi pa imamo oboje: tradicijo in

zgodovino in obe moramo (saj sta pravzaprav enota!) spoznati, če naj bo naš nadaljnji razvoj organski in se naj ne vrši v eksperimentatorskih skokih. — Druga pa je s kulturo in našo kulturno zavednostjo, ki je danes tako nizka, da se skoro lahko reče, da je bila v prejšnjih stoletjih po obsegu in intenziteti večkrat mnogo večja.

Tega pa niso krivi naši kritiki, saj jih je premalo in njihovo delo v primeri z delom drugih činiteljev preneznatno. Naši kritiki so prej produkt naših kulturnih razmer, ko njih povzročitelj. Odgovornost za njih si gotovo lahko delijo z mnogimi drugimi činitelji, ki so jih tudi povzročili. In o teh činiteljih je res treba enkrat izreči besedo. Težko je sicer govoriti o njih, ker so v tako neposredni bližini, da je o njih popolnoma objektivna in pravična sodba danes nemogoča, kakor je sploh nemogoče pisati zgodovino sedanjosti. Tukaj se mobilizira cel kompleks vprašanj, ki se sama zase ne dajo obdelati, ki pa se v celoti tudi ne dajo izčrpno pojasniti v kratkem članku. Za to bi bila potrebna podrobna ocenitev in kritika vseh naših kulturnih faktorjev in za tem bi bilo treba podati pozitivne nasvete za „reformatio in capite et in membris“. Inštanca, ki bi to sistematično delo izvršila, pa pri nas ni; zato se moramo zadovoljiti samo s tem, da opozorimo na eno ali drugo podrobnost, ki se da z manjšimi sredstvi doseči. Vse skupaj bo pomagala izvršiti velika skupna kulturna vest, kadar jo bomo imeli; sedaj se moramo zadovoljiti samo s tem, da poskrbimo, da nam popolnoma ne zaspi.

¶ Kritik, ki vrši svoj posel z vsem spoštovanjem, ki ga ima do tujega dela in svojega opravka, in z ono vestnostjo, ki je pri poštem človeku samoumevna ob tako odgovornem poslu, naleti na tisočero težkoč, ki ga pri njegovem delu ovirajo. Glavni dve sta pomanjkanje primerne odmeva kritikovim besedam in — kot nekaka praktična posledica tega — pomanjkanje sodelovanja pri kritikovih namenih. In kar je odmeva, je večkrat tak, da ga kritik ni vesel in ne dobiva izpodbude za nadaljnje delo. Oni, ki so kritik željni in ki jih z zanimanjem bero, občudujejo le prevečkrat na njih pred vsem temperamentnost stila, virtuoznost besede in pregnanco primere. Ti ljudje obtiče na golih zunanostih in ne prodro do spoznanja, da je beseda obleka za misel, primera oblika ideje. Pet minut estetičnega užitka, dokler so čitali kritiko, jim je popolnoma dovolj; ko odložijo kritiko, odložijo tudi vsako nadaljnjo misel nanjo.

Mnogo je kriva tudi nestalnost in fragmentaričnost kritikovega poklica in delovanja; toda te je kriva v prvi vrsti nestalnost in po-

manjkljiva, tolikrat pretrgana kontinuiteta v razvoju naših revij. Vsak lustrum se menjajo uredniki in ž njimi se menja tudi štab kritikov. In kako velikega pomena je lahko dolgoletna kontinuiteta in enotnost vodstva pri kaki reviji, to se vidi na razvoju in vplivu nekaterih nemških in ruskih revij. Druga težkoča je v tem, da pri nas skoro ni človeka, ki bi imel voljo in možnost, trajno vršiti posel kritika vse lepe literature. In če to res poskusi, pa se mu prav lahko zgodi kakor človeku v narodni pravljici o Indiji Koromandiji. Predno pride človek tje, se mora pregristi skozi celo goro kaše, pomislite, same — kaše. Kaj čuda potem, če ima na koncu, ko se odpre pred njim literarni Kanaan, kjer tečeta med in mleko, tako pokvarjen okus in izprijen želodec, da ga stresa že ob sami misli na jed, pa naj si bo še tako dobra. Ubije ga pretežna večina manj vredne literature, ki jo je moral použiti. Pri nas se res skoro lahko reče, da imamo take kritike, kakoršno imamo literaturo, in ne narobe. Pri nas za kritiko ni mnogo prilike, da bi se uresničil nemški izrek: „Es wächst der Mensch mit seinen höheren Zwecken“ — mizerija naše literarne produkcije kritika naravnost požre: za nas velja prej drugi del tega izreka: „im engen Kreis verengert sich der Sinn“. Seveda samo tistega, ki ima toliko duševne sorodnosti z večino naše literature, da ga lahko asimilira. Kdor pa hoče kaj več, ta se spušča v boj s stoglavo hidro, ki se mu opleta okoli nog in rok, mu stiska prsi in ga liže s svojimi strupenimi jeziki.

Nekak nepriznan, skriven „contrat social“ veže slovenske literature, kar je precej singularna in značilna prikazen, da o literarnih delih kritik ne pišejo. In kako zdravo, dobro in veselo bi bilo to. Izjeme so zelo redke; pri nas je splošna prikazen, da se literati sami ne brigajo prav nič za literaturo, ki je vendar najprej njihova stvar, ampak da prepuščajo to skrb drugim ljudem, ki tvorijo tako nekake kritike po poklicu. Pač pa potem očitajo kritikom, da poverjenega posla ne opravljajo dobro, vestno in pošteno. Tako nastane ono napeto razmerje med literati in kritiki, ki razvoju literature nikakor ne koristi. Naravno in umljivo je res, saj nima nihče rad, če pride kdo in s prstom kaže napake njegovega dela. Literat imputira kritiku vse prerad slabe namene, poleg pa ne pomisli, da se kritik izpostavlja isti, če ne večji nevarnosti, kakoršni literat sam. In povrh se lahko kritiku še podrgne pod nos, da je vendar neskladno meriti in presoјati z intelektualno argumentacijo plodove umetniškega ustvarjanja. Novela, pesem je vendar v prvi vrsti podzavesten produkt in zato ne gre — tako bi lahko kdo ugovarjal

— da meri te produkte z istim vatlom, da aplicira pri njih presoji iste kriterije, kakor pri kaki znanstveni razpravi. Toda do takih — neizmernih! — koncev razmišljanja o razlikah umetniškega ustvarjanja in kritičnega presojanja ne pride skoro nikdar. Navadno nanežene tak nezadovoljnež kritika z znanim: „Pa bi sam sédel in napisal kaj boljšega.“ Na ta očitek, ki se je k nam srečno rešil iz dobe „Novic“ — znak, kako petrificirani so oni literati in v katero dobo pravzaprav spadajo! — na tak očitek je odgovoril že Stritar, da se od brusa vendar naj ne zahteva, da bi rezal. V isto kategorijo spada tudi cela vrsta lastnosti, ki jih najdejo taki literati na kritikih: očitajo jim domišljavost, nadutost, ošabnost in kar je še več takih lepih reči.

II Druga, nekoliko bolj spretna kategorija užaljenih literatov so „žonglerji“. Kritik je napisal, da je „punca“ zagrebška, v hrvaščini neliterarna beseda, kritizirani literat pa v odgovoru dokazuje, da je „pipec“ znan po celem Zagorju (in ne samo v Zagrebu), se škandalizira nad turškimi besedami v štokavščini in se prilizuje in laska kajkavcem, naj s svojim besednim zakladom bogatijo štokavščino. Publikum, ki gleda to produkcijo in ki navadno ne primerja kritike in odgovora, pa ploska in se zadovoljno smeje: „Ali ga je dal! Prav mu je! Kaj res misli, da samo on vse ve, drugi vsi skupaj pa nič!“ To so ženski karakterji z dolgolaso, kuštravo logiko, ki se ne znajo držati stvari, ne vedo slediti argumentaciji in ki imajo samo to spretnost, da znajo besedičiti o vsem in še marsičem drugem, samo o tem ne, o čemer je baš govor. Še bolj ko v svojih delih, kažejo vso svojo umstveno goloto in literarno nezmožnost v svojih odgovorih. Nezmožni, da bi se držali stvari, stikajo za kritikovimi generalijami in gorje mu, če srečno iztaknejo, da je filolog. In še enkrat gorje mu, če se je predrznil pisati o filoloških stvareh. In vendar je smešno vsakdanja resnica, ki pa jo mora človek pridigati samo užaljenim slovenskim literatom, da je vendar precej vse eno, kdo je napisal kritiko in da je za nje vrednost odločilno najprej to, kaj je napisal in kako.

III Tretja, nič manj zanimiva kategorija užaljenih literatov so „stare babe“. Tak literat tarna, da je za svoje delo dobil priznanje vsepovsodi, samo doma ne, da ni v slovenskih kritikah nobene blagohotnosti, ampak samo zafrkavanje in če je prav slabe volje, namigne, da ne bo odslej nič več napisal v slovenskem jeziku. Tu ali tam se oglašča tudi materijalistična struna: „Vsak delavec je vreden svojega plačila“. Samo da povdarjajo ti ljudje ta stavek na-

pačno in nočejo uvideti, da se sme vsakemu delavcu vendar povedati, ali je njegovo delo res vredno plačila, ki ga pričakuje in ali ima pravico, da pričakuje poleg materijelne odškodnine še kako posebno častno priznanje in odlikovanje za svoje „kulturno“ delo. — Vmes se najde tudi kaka histerična natura, ki se, če je na svoj govor dobila pošten odgovor, hinavsko smehlja in dobrodušno zatrjuje: „No, no, gospod, kaj pa delate? Saj vendar nisem tako hudo mislil. Vi ste me popolnoma napačno razumeli.“ Naivni otroci, ki dražijo psa, ker ne pomislijo, da ima zobe. Ko so se o tem prepričali, pa si drgnejo meča in iščejo kos kruha.

IV Največji kontingent med nezadovoljnimi literati pa tvorijo „mučeniki“. To so vsi oni, ki s solzami v očeh tarnajo, da vidi kritika na njihovih delih samo slabe, ne pa tudi dobre strani. Vmes namigavajo, kako zaradi svojega „kulturnega“ dela krivico trpe in se tako ogrinjajo z nekakim plaščem narodnega mučeništva. Tak literat si domišlja, da je slovenski Čehov — toda kritik, ki bere njegove stvari, vedno misli, da je vse to bral že davno nekje v „Zori“, „Kresu“ ali v kakih gimnazijskih „Vajah“. Drugi ti dokazuje, da ima boljši stil ko Dumas fils, toda oba ta dva in vsi drugi v tej skupini niso nič drugega ko navadni dninarji, ki so vrag vedi odkod in kako zašli v literaturo in se ne ojunačijo, da bi jo zapustili. Njihova sterilnost jih mori, umetniško ustvarjanje jim ne daje zadovoljstva in užitka, zato pa prenesejo ves svoj, od lastne nemoči in neskladnosti povzročeni srd na kritiko, ki jim stavi zrcalo pred oči. V kakem neumetniškem poklicu bi našli dober zaslužek in mir duše, toda „vis inertiae“, neodločnost in nekaka zagrizena koketnost jim brani, da ne odložijo peresa. „L'artiste est un marchand, et l'art est un metier“ pravi Musset (Les vœux solitaires) — toda če bi bili vsaj kramarji s solidnim blagom (nikakor ni potreba, da bi baš moralo biti umetniško!), pa bi jih bil človek vesel. In kako potrebna so pri nas solidna „kramarska peresa“ brez umetniških ambicij! Naj kompilirajo, popularizirajo, prevajajo, toda za to je treba resnega študija in vztrajnega dela. Kako novelico ali črtico človek kmalu napiše, toda vse to blago, ki so ga ti ljudje producirali na tako komoden način, bo ravno tako pozabljeno in bo ostalo brez sledu za razvoj naše lepe literature in za našo kulturo, kakor je na primer večina Zorine in Kresove beletrije. Samo gorje tebi, ubogi kritik, če se predrzneš razbrati zbirko takega blaga in v posameznostih dokazovati, da je vse skupaj samo ponarejena gesta in prazna poza. Vsi slabi literati se bodo zarotili zoper tebe! Boj se jih, zakaj njih

je več ko onih literatov, ki jih častiš s tem, da s tihim veseljem in nemim občudovanjem gledaš, kako rasto v solncu in dežju, kako raztezajo svoje veje vedno više v nebo in prodirajo s koreninami vedno globlje v zemljo. Veseliš se njihove božje rasti — če je tudi ne razumeš! — in si zadovoljen, da lahko žanješ okoli njih koprive, puliš dračje, podreš kak krivenčast, ostarel gaber ali votel bezeg, sploh odstraniš vse, kar jim jemlje zemljo in ovira pot do njih.

Doslej našete kategorije nezadovoljnih literatov seveda niso vse, kar jih imamo; tudi se nahajajo ljudje, ki bi po svojih karakterističnih znakih spadali lahko v dve, celo tri izmed opisanih kategorij. Nekoliko obširneje je bilo treba govoriti o njih zaradi tega, ker so na Slovenskem tako številno zastopane, ker so zdravemu razvoju našega slovstva največja ovira in ker dajejo slovenskemu kritiku največ neveselega in nehvaležnega dela.

To so težkoče, ki ovirajo naš kulturni napredek in ki tiče v literarnih producentih samih. A tudi med literarnimi konzumenti — in za te prihaja vendar pisana beseda kot gibalo kulturnega napredka v poštev — tudi pri teh ni mnogo boljše. Velika ovira za vsak kulturni napredek je pri nas tako malo zanesljiva in preračunljiva psiha naših mas. Vsaka nova beseda, vsaka ideja, ki bi pomagala poriniti našo kulturno telego nekoliko naprej, doživi v našem občinstvu čudno usodo. Tretjina občinstva jo ob prihodu pozdravi s slavoloki in zvonovi, pa ji ne reče: „Ostani med nami!“ — ampak jo pusti mirno mimo sebe. Dovolj ji je, da se je za trenotek razgrela, toda ta ogenj hitro vzplamti in še hitreje ugasne. Ostane le kupček pepela, ki ga veter kmalu raznese in potem je vse pozabljeno. Druga tretjina je za vse popolnoma apatična, zadnja pa se vsake novotarije naravnost brani in se ji upira z vsemi štirimi. Kakor velja to za naše mase v najširšem pomenu, tako in še prav posebej velja za ona dva sloja, ki ju pri nas predstavljata buržoazija in inteligenca. Oba družiti to, da sta v prvi vrsti materijalistično navdahnjena in da se ne zavedata nobenih kulturnih potreb in nimata nobenih kulturnih želj. Toda tega so krivi v prvi vrsti oni, ki so po svojem poklicu dolžni oblikovati intelektualno stran slovenstva, oni, ki so dolžni, ustvarjati v naši masi pravo inteligenco, to je sloj ljudi, ki bi razumeli svojo dobo in nje potrebe.

Učitelji in profesorji so avantgarda naše inteligence, in kdor tarna o našem klavnem kulturnem napredku, zadene v prvi vrsti njih. Le deloma jih opravičujejo naše šolske „razmere“, torej oni faktorji, ki leže izven njihove kompetence in moči. Pouk v našem

jeziku in slovstvu na srednjih šolah, da govorimo samo o tem, je bil v zadnjem času res tak, da ž njim po večini nismo mogli biti zadovoljni. Toda sedaj so zahteve za kvalifikacijo postale mnogo višje in tako nam bo postava pomagala. Toda to je zunanji faktor; na onih toriških pa, kjer lahko odločujemo sami, tudi marsikaj ni tako, kakor bi moralo biti. Odkrito se mora priznati, da je društvo slovenskih profesorjev opravilo mnogo in z veseljem se je lahko spominjati požrtvovalnega dela njegovih posameznih članov. Toda dela je še mnogo in v doslej opravljenem je včasih zelo malo sistema. Samo dva primera! Slovstvena čitanka za najvišje razrede srednjih šol se je tako lepo modernizirala, da je sprejela celo našo najnovejšo moderno. Toda za naše srednje šole še vedno velja (in se pač tudi še poučuje!) ona stara metrika in poetika, s katero omagata učenec in učitelj pred vsako Zupančičevo pesmijo. — Pripravlja se velik grško-slovenski besednjak, toda časi, ko so se na Slovenskem sistematično priobčevali prevodi iz grške literature, so minili že pred petdesetimi leti. In tako bo ta besednjak prišel prav kakor nekak filius ante patrem.

In če že iščemo krivce, lahko rečemo, da ni največja krivda na onih, ki knjige¹ pišejo, ampak da je mnogo krivde tudi na onih, ki knjige² zalagajo. Ne da se oporekati, da je zahteva po knjigah pri nas zelo velika, da pa se ji ne ustreza v oni meri, kakor bi bilo potrebno in dobro. Premalo inicijative in podjetnosti je v našem založništvu, ki po veliki večini ne pozna naših knjižnih potreb. Konzumentov je pri nas za knjige jako mnogo, samo da med producenti in konzumenti ni pravega stika. Ravno tega bi moral tvoriti založnik. Moral bi poznati našo literaturo, pa tudi potrebe in želje naših konzumentov, moral pa bi tudi vedeti, kaj lahko pričakuje in dobi od moči, ki so mu na razpolago. Pobrigati bi se morali založniki tudi za organizacijo naših javnih knjižnic. Toda ti se menda knjižnic boje, ker ne pomislijo, da je namen in sila knjižnic, da goje smisel za knjigo in ljubezen do nje. Naše knjižnice bi bile lahko najcenejše in najuspešnejše reklamno sredstvo za naše založnike.

Mnogo krivde je tudi v našem³ političnem časopisju, ki je vendar naši inteligenci vsakdanji kruh.

Nič boljše ni z našimi⁴ mesečniki in drugimi revijami, v katerih ni zdrave in pametne diferenciacije. Svet gre po bliskovo naprej, mi mu moramo slediti, kolikor se da v majhnih presledkih in ne smemo preživeti vseh tistih genetičnih etap, ki so jih drugi narodi morali. Mlad narod smo — in ravno mladi narodi imajo prednost,